

Невмирущий Арабажин, або Два щоденники Олександра Кістяківського в одному?

Таким чином, знаємо прізвище першого з потенційних винуватців недогляду. У 1930 р., ще 79 років тому, почалася підготовка Щоденника до видання, розрахованого на три томи. Наприкінці 1944 р. матеріали й робота над ними перекочували до Києва, де робота тривала з перервами до 1972 р. Аж у 1990-х рр. вона була поновлена силами науковців Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. Перший із двох томів побачив світ 1994 р. – з от тією арабажинщиною.

У джерелознавчому описі архівних течок з рукописом І. Л. Бутич пунктуально вказує, що архівна справа 11 містить записи від 20 січня до 31 грудня 1876 р. А наступна, 12-та, від 27 жовтня 1876 р. до 7 січня 1877 р.³ Чи не тут і сталося небажане суміщення, і де частина справжнього щоденника за 1877 р.?

Юлій Шелест (Київ)

³ Там само. – С. 17.

ДЕЩО ПРО АРХІВ ІВАНА БУТИЧА

Попереднє знайомство з архівом мого чоловіка свідчить про велику науково-видавничу та організаційну роботу протягом 60-річної його діяльності в Архівному управлінні при Раді Міністрів УРСР, Головній редакції Української Радянської Енциклопедії (де він працював над підготовкою багатотомного видання “Історії міст і сіл УРСР”) й Інституті української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України.

Архів Івана Бутича налічує близько 700 папок документальних матеріалів, опрацювання яких вимагає великої, довгої і кропіткої праці, тому зупинюся зараз лише на деяких цікавих матеріалах, з якими я вже встигла попередньо ознайомитися. Почну з листування. В архіві Івана Лукича зберігаються листи багатьох видатних українських істориків – І. Крип’якевича, Ф. Максименка, О. Купчинського, Я. Дашкевича, О. Мацюка, В. Романовського, М. Ковальського та ін. З-поміж них на особливу увагу заслуговує велика колекція листів від Івана Крип’якевича, що налічує 78 одиниць і охоплює період 1954–1966 рр. Власне, про неї мені й хотілося б розповісти докладніше. Більшість з листів стосується того часу, коли Іван Петрович та Іван Лукич тісно співпрацювали, готуючи до видання збірку “Документи Богдана Хмельницького”, що побачила світ у 1961 році. Вивчення цих документів переконало мене в тому, що в особі Івана Лукича Іван Петрович побачив однодумця, невтомного архівного працівника, а мій чоловік вважав Івана Петровича своїм учителем. Тому й не дивно, що в складних ситуаціях, пов’язаних з науковою та організаційною діяльністю в Архівному управлінні, він часом радився зі своїм наставником, про що свідчать як чернетки листів Івана Лукича, так і відповіді, отримані ним зі Львова.

Про початки співпраці істориків і народження задуму публікації документів Богдана Хмельницького свідчить лист від 20 січня 1954 р., в якому Іван Крип’якевич, між іншим, пише: “Дякую Вам за листа і пам’ять про збірник документів Хмельницького... Як я Вам вже говорив, я уявляю співпрацю так, що я буду підготовляти документи Хмельницького польською і латинською мовою, а матеріали українською і російською мовою прийшлося би редагувати в Києві... Мені важливе те, щоб збірка взагалі вийшла у світ... Для мене дуже радісне те, що у Вас вже приготовлено 90 листів Хмельницького та що Ви готові далі роботу продовжити. Я дуже вдячний Вам за Вашу прихильність...”.

За чотири роки збір документів було завершено, хоча деякі матеріали з польських архівів, відомі Івану Крип'якевичу, віднайти не вдалося. 4 вересня 1957 р. він повідомляв Івана Лукича: “Одержав Вашого листа і фотокопії з Польщі та Швеції. З польських документів все-таки частина залишилась не виявлена – мабуть, пропали в часи війни. Але в основному вже наші розшуки закінчені і наша збірка буде таки повна, як ніколи я не передбачував. В цьому велика заслуга Ваша... Я Вам за те безмежно вдячний”.

Того ж місяця збірник було віддано на рецензування Ф. П. Шевченку (лист від 13 вересня 1957 р.): “...Велику радість приніс мені Ваш лист, що Федір Павлович погодився дати рецензію на наш збірник і вже взявся читати першу частину! Це найкращий вихід з цього становища, бо ж Ф[едір] П[авлович] прекрасно знає цей період, він історик з широкими поглядами та незвичайно сумлінний та скрупульозний редактор. Я Вам дуже вдячний, що Ви змогли уламати Ф[едора] П[авловича], що він, незважаючи на завантаження іншими роботами, дав нам таку цінну допомогу”.

Якось зі своїм листом (мабуть, помилково) Іван Петрович поклав у конверт оригінал листа, надісланого йому Іваном Лукичем (від 12 грудня 1961 р.), в якому йшлося про проблему, через яку збірка могла й не вийти у світ, принаймні у тому вигляді, в якому її сподівалися побачити упорядники: “...Наш редактор наприкінці вирішив ще одну «приємність» зробити. На початку цього місяця написав на ім'я головного редактора заяву про те, що він вважає недоцільним «Докум[енти] Б[огдана] Хм[ельницького]» випустити у світ у такій редакції. Головна хиба збірника, за заявою В[анштей]на, – багато документів особистого порядку, що й війна, мов, почалася тільки тому, що у Хм[ельницького] забрали хутір. До цих же документів упорядники не дають приміток. Другий закид – багато покликань на Грушевського. З усіх цих питань мені довелося мати розмову з головним редактором тов[аришем] Хмелем І. С. у присутності В[анштей]на. Хміль поставився досить прихильно і майже після годинної розмови з приводу «сумнівів» Ванштейна сказав: «Упорядники перший раз і цей раз довели, що нічого поганого в збірнику немає. Отже, будемо його видавати...» Здавалось би, все. Ні ж, таки Ванштейн пішов зі своїми «сумнівами» і до цензора. Довелось нести «Історію Укр[аїни] в док[ументах] і мат[еріалах]» Петровського, а також Грекова «Крестьяне на Руси» цензору, щоб переконався, що і ці автори покликалися на Г[рушевсько]го...” Завершуючи листа, Іван Лукич пише: “...Думка про збирання універсалів ін[ших] гетьманів мене не покидає. Зараз у вільні від роботи хвилини систематизую нотатки про них, які були зроблені раніше. Маю намір в наступному році продовжити перегляд матеріалів у київських сховищах, а коли буде нагода, то і в московських...”.

Врешті, пройшовши цензуру, книжка таки вийшла. Про свої враження від неї Іван Петрович розповідає в листі від 4 лютого 1962 р.: “...Я вже одержав перший примірник «Документів Б[огдана] Х[мельницького]» – врешті ми дочекалися кінця цієї важкої роботи! Я ще раз дуже сердечно дякую Вам за всі Ваші турботи, які принесли для цієї публікації, саможертвенно беручи на себе всі клопоти зі збиранням матеріалів в Москві і на Україні, з редагуванням, показчиками, з претензіями редакції та видавництва, дорого Вам все те коштувало. Без Вас я ніяк не довів би справи до кінця. Щиро я Вам вдячний за Ваш труд і буду щасливий, якщо матиму нагоду Вам віддячити – велике спасибі Вам. Видання вийшло досить пристойне, тільки папір поганенький, ніби у воєнний період...”.

Після завершення роботи над збірником листування між істориками не припинялося, більше того, виникла ідея продовжити видання документів українських

гетьманів і козацької старшини. В листі до Івана Лукича від 18 січня 1962 р. Іван Петрович пише: “Я дуже захопився Вашою ідеєю продовжувати збирання матеріал[ів] до історії Запор[озького] війська. Я переглянув свої матер[іали] і записки й складаю картотеку листів і універсалів козацьких старшин 1648–1657 р., публ[ікацій] у різних виданнях і також частково відомих мені із рукоп[исних] джерел. Від цього треба починати, щоб поряд з док[ументами] Б[огдана] Хм[ельницького] виявити діяльність тогоч[асних] полков[ників], сотн[иків], отам[анів]...”.

Детальніше про новий проект ідеться у листі від 3–4 січня 1964 р.: “...Я страшенно радий, що Ви орієнтуєтесь на публікацію документів XVII ст., як продовження «Док[ументів] Б[огдана] Хм[ельницького]». Розшуками треба охопити увесь період, до кінця XVIII ст. ... Перший етап – соратники Богдана – Виговський, Юрій Хмельницький, може, і Тетеря (хоч він маловартісний), Дорошенко; другий етап, починаючи з 20 рр. XVII ст., третій – XVIII ст. Необхідно збирати не тільки гетьманські універсали, але також полковників, сотників, отаманів і ін[шої] старшини... Другий день стукаю на машинці цього листа – рука не слухається”.

У листі від 17 лютого 1966 р. Іван Петрович пише: “...Посилаю обіцяну статтю «На шляху до видання Історичного атласа України»... Буду вдячний за відомости, що взагалі робиться для підготовки атласа – нічого не знаю, а Ф[едір] П[авлович] за своїм звичаєм відмовчується... Якщо потрібно Вам що від мене, пишіть, я охоче допоможу! Я болільник Ваших «Архівів»”.

Зі своїми проханнями та пропозиціями Іван Петрович звертався до Івана Лукича і пізніше. Так, зокрема, в листі від 9 листопада 1966 р. він пише: “М. Кутинський з Москви прислав мені за Вашою протекцією свій Некрополь України. Справа за-слуговує підтримки, ми у Львові ще 1923 р. пропагували це у «Старій Україні». І зараз гурток львів’ян включився у збирання матеріалів, і я дав деякі поради... В скороченому вигляді бажано було б публікувати матеріали у Ваших «Архівах»... Дякую Вам, що прийняли прихильно О. С. Цалай, дуже захоплена Вашими порадами. Я думаю, що про М. Ділецького є матеріали в київських архівах – важливо їх відшукати та довести київське і українське походження композитора, бо вже деякі французи бажають зробити його поляком”.

Звертався за порадою до свого наставника й Іван Лукич. За півроку до смерті Івана Петровича, в листі від 14 грудня 1966 р. (збереглася його чернетка) мій чоловік ділився власними переживаннями й думками з приводу можливої зміни роботи: “...Просто за-груз у щоденних буденних, здебільшого дрібненьких справах, і не знаю, як струснути з своїх плечей цей тягар, випростатись і взятися за щось серйозніше. І це тим прикріше, що і свідомість такого стану пригнічує. З публікаціями все важче і важче. Всі зусилля розбиваються об стіну байдужості... До всього цього добавились настирливі пропозиції перейти на іншу роботу – Семен Данилович наполягає, щоб ішов у новостворений літархів, а Гуслистий запрошує в інститут фольклору та етнографії завідувати відділом рукописів. Якщо від останнього відмовитися легко, то від першого складніше. Покіль що згоди не даю, але чи витримаю, не знаю. А яка Ваша думка?”.

Звільнений з роботи у 1971 р. з Архівного управління, Іван Лукич пам’ятав настанови свого вчителя щодо продовження збирання універсалів українських гетьманів. У вечірні години, суботи, під час відпустки працював у читальному залі історичного архіву або відділі рукописів бібліотеки ім. Вернадського з метою виявлення універсалів українських гетьманів (про що свідчать зошити й блокноти, в яких він вів облік переглянутих фондів, описів, справ, документів).

Працюючи вже в Інституті української археографії та джерелознавства, мій чоловік повністю віддавався улюбленій справі. У 1998 р. київське видавництво “Альтернативи” видало збірку “Універсали Богдана Хмельницького”, а у співпраці зі львівським Науковим товариством ім. Шевченка, при активній підтримці його голови О. Романіва й ученого секретаря О. Купчинського, вийшли у світ “Універсали Івана Мазепи” (ч. 1 у 2002 р., а ч. 2 у 2006 р.), “Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича” (2004). Таким чином, проект, який Іван Петрович та Іван Лукич задумували ще у 60-х роках минулого століття, був, нарешті, частково реалізований. На жаль, не завершеною залишалась робота над підготовкою наступних томів серії, до яких мали ввійти універсали Івана Скоропадського та Данила Апостола (в архіві мого чоловіка знаходиться картотека виявлених документів, багато з яких уже скопійовано).

Не вдалося Івану Лукичу втілити в життя і ще одну мрію – розпочати видання монументальної “Історії запорозьких козаків” від XVI ст. до 1775 р. У його архіві зберігаються написані ним методичні поради “Головні засади підготовки серійного документального видання” з трьома додатками¹. Всього планувалося підготувати 20 томів, упорядкованих за хронологічним принципом. Та незважаючи на те, що у 60-х роках архівісти вже розпочали виявлення документів до збірки, робота невдовзі була припинена, оскільки видання було виключено з плану.

Я думаю, що в майбутньому молоді дослідники, вивчаючи архівні джерела з історії України XVI–XVIII ст., продовжать справу видатних українських вчених Івана Крип’якевича та Івана Бутича – справу, якій вони присвятили ціле своє життя.

Марія Бутич (Київ)

¹ 1. Бібліографія основної літератури і публікованих джерел з історії запорозьких козаків; 2. Перелік архівів, музеїв, бібліотек, фонди яких потрібно переглянути; 3. План-схема серійної збірки документів “Історія запорозьких козаків”.

СПОГАД ПРО ОРЕСТА МАЦЮКА*

Десь у середині березня 1995 року після тривалої перерви до мене завітав Орест Ярославич Мацюк (якщо не брати до уваги випадкових кількахвилинних зустрічей) з текстом доповіді про друковані праці, подані на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук “Історія паперу в Україні та його філіграні (Джерелознавче дослідження)”, з проханням написати про неї відгук. Я погодився, оскільки був обізнаний з заснуванням 1960 року і діяльністю наукового семінару в ЦДІА України у Львові, яким керував академік І. П. Крип’якевич, брав участь в обговоренні поточних питань, сприяв публікації праць учасників семінару. Одним з активних членів семінару був і Орест Мацюк; у виборі теми дослідження й розробленні методики дослідження брав участь Іван Петрович. Більшість праць молодих вчених спочатку оприлюднювалося в “Науково-інформаційному бюлетені Архівного управління УРСР”, який згодом дістав назву “Архіви України”. Тут зокрема побачили світ і перші праці Ореста Мацюка

* Цей рукопис на 8 арк. було виявлено у приватному архіві Івана Лукича. Він писався для збірника “Незавершена подорож: Збірник наукових праць на пошану Ореста Мацюка”, що готувався до друку в Центральному державному історичному архіві, м. Львів, і Науковій бібліотеці Львівського національного університету ім. Івана Франка. Публікація здійснюється за автографом без втручання в авторський текст (*прим. ред.*).